

הרה"ג יעקב אריאל

הפסד בשביעית

הפסד בשביעית הינו נושא מקיף ורחב מאוד המצריך עיון. הבעייתיות בנושא זה היא שהמושג "הפסד" אינו קיים בשנת השמיטה, שהרי כל מצוות השמיטה כרוכה בהפסד. ישנן מצוות שלא שייך בהם המושג הפסד. לדוגמא, מצוות צדקה. כל מהותה הינה הפסד וזאת בניגוד לדיני איסור והיתר ששם יש שיקול של הפסד מרובה. לכן ההגדרות של הפסד במצוות השמיטה הינן שונות מגדרי הפסד בשאר מצוות.

במסכת מועד קטן (ג ע"א): "תרי קשקושי הווי: חד – אברויי אילני וחד – סתומי פילי. אברויי אילן – אסור, סתומי פילי – שרי", מפרש רש"י: "שרי – דאית ביה משום פסידא. אברויי אילני אסור – דהוי משום רווחא". ההבחנה לכאורה בין אוקמיה לאברויי היא: שאוקמי זה השארת מצב קיים ואברויי זה תוספת שיבוח.

כעין הבחנה זו מצאנו במלאכות שבת לגבי מלאכת מבשל. בגמ' בשבת (מח ע"א): "ההוא עבדא דאנח כוזא דמיא אפומא דקומקומא, נזהיה רבה. אמר ליה רבי זירא: מאי שנא ממיחם על גבי מיחם? אמר ליה: התם – אוקמיה קא מוקים, הכא – אולודי קא מוליד". ומפרש רש"י שהמיחם בעליון גם בו יש מים חמין, והתחתון אינו אלא מעמיד חומו שלא יפוג.

לכאורה רש"י מפרש באופן שונה את הגדרת אוקמי ואברויי בשתי סוגיות שונות. במסכת מועד קטן (ג ע"א) פירש רש"י: "שרי – דאית ביה משום פסידא. אברויי אילני אסור – דהוי משום רווחא". ואילו במסכת עבודה זרה מפרש רש"י: "אוקומי – שלא יתקלקל מכמות שהוא אבל אינו משביחו. אברויי – מחזיקו ומשביחו".

לכאורה לא מובנת הגדרתו של רש"י במו"ק שמתחשבים בהפסד ורווח במצוות השמיטה הרי שמיטה כולה הפסד?

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ח) כתב: "משקין בית השלחין בשביעית... וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו...". ושם בהלכה י באר הרמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה...". אם כך ההשקיה מותרת בשביעית בכדי למנוע נזקים. אלא שהפסדים אלו אינם בפרי של שנת השמיטה שהרי פרות אלו

מופקרים הם ואיזה הפסד שייך בהם אלא הכוונה לאילנות או לשדה עצמה שלא תיעשה מלחה גם לשנים הבאות אחרי השמיטה.

אם נאמר שתולדות שבת אסורות משום זריעה, אם כך מכיוון שבשביעית התולדות אסורות מדרבנן ורק הזריעה אסורה מדאורייתא, אם כן מניעת הפסד – מותרת, אך עשיית רווחים – אסורה.

אך מהמהרי"ל דיסקין ניתן להגיע למסקנה אחרת, שכן כתב (בקונט"א רנט):

בכל מקום דשרינן איסור משום פסידא, יש לעיין אם אין הדבר שלו כ"א הפקר ועדיין לא זכה ביה, אי שרינן ליה. והיה נראה להביא ראיה, ממאי דשרינן פ"ק דמו"ק בשביעית בכ"מ משום פסידא, במקום שאין הפסד לגוף הקרקע כ"א לפירי, ונהי דודאי קאי במקום שהספיחין מותרין, ועיין ר"מ הל' שמיטה, אכתי הא כיון דהפקירא נינהו, ואיך שרינן להאי עבודת קרקע משום פרי דלאו דיליה. אך י"ל דהא כיון דכתב קרא אביוני עמך (ועיין ר"מ הל' שמיטה שמשמרין שלא ילקטום עכו"ם), א"כ חשיבי הני פרי דשייכי לכלל ישראל.

אך מ"מ במקום דשרינן מלאכת חוה"מ לפי שעתיד לאכול במועד, כמו מדלין לירקות, ודאי נראה דחוה"מ שהוא בשביעית, אסור, דמנ"ל שהוא ילקטם, אולי יקדימוהו אחרים, והם אינם צריכים לאכלם במועד, אך יש לעיין אי נשרי להני אחרים ללקוט מן המחובר במועד, כיון שא"צ למועד, ואי משום שמא יקדימונו אחר, ז"א, דבמידה דהפקרא עדיין לא שמענו היתר כלל כה"ג.

בעצם אין דין ספיחין והפרות מותרים באכילה (בירקות שנבטו בשישית ונלקטו בשביעית ישנה מחלוקת), ומקשה המהרי"ל דיסקין הרי מדובר בהפקר? ומתוך, כיון שכתוב בפסוק "אביוני עמך", לא מדובר בהפקר באופן שאין בעלות כלל, אלא יש גדר של בעלות על פירות אלו, גדר של בעלות ציבורית ולכן גויים שבאים לאכול פירות שביעית – מונעים זאת מהם.

המהרי"ל דיסקין קובע כלל גדול – הפירות הם בבעלות ציבורית של כלל ישראל ולכן מותר לעשות בפירות אלו פעולות בכדי למנוע הפסד מהפירות. (רעיון דומה כתב הרמב"ם בפהמ"ש פ"ד).

הרב קוק זצ"ל בספרו שבת הארץ, קונטרס אחרון (לפ"א ה"ה) אינו מזכיר את המהרי"ל דיסקין אך הוא חולק עליו:

כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי, דהפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו, וכן כל השקאת ירקות וזרעים

יש להתיר דווקא כשהיא לצורך הקרקע, שאם לא ישקוה תעשה מלחה ותהי' גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצאי שביעית, אבל בשביל הירקות של שביעית לא מצינו היתר.

לשיטת הרב קוק זצ"ל מכיוון שהפירות הם פירות הפקר לכן כל ההיתר של "אוקמי" הוא רק לעצים עצמם ולא לפירות כמו שפירשנו לעיל.

החזון איש במקום אחד מסכים עם שיטת הרב קוק. בהלכות שביעית (סימן טז אות ד) כתב:

ומשמע דמשקין בשביל שיהיו הפירות לאכילה... ולפ"ז אילנות משקים משום פירותיהן ואע"ג שהן הפקר מ"מ הרי נאכלין ונהנין מהן עד זמן ביעור, ויש לתמוה במש"כ הר"מ פ"א ה"י שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ולמה לא כתב משום שלא יפסדו הפירות כמו במועד?... ואפשר דעת הר"מ דלעולם לא התירו בשביעית משום פירות שאין להשתדל בגידול פירות בשנה שביעית, והא דהתירו בית השלחין והרבצה היינו שלא תפסד הארץ והאילנות".

(מסתבר שהספר שבת הארץ היה לנגד עיני החזון איש אך הוא לא מזכירו מכיוון שלא ציטט מאחרונים).

אך במקום אחר התייחס החזון איש להגדרת הפסד הפירות בצורה שונה (שם סימן כא אות יד):

בסי' ט"ז סק"ד נתקשינו בל' הר"מ שכתב טעם היתר השקאה כדי שלא תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ ובגמ' משמע דשביעית דומיא דמועד דמשום הפסד יבול הארץ שרי, ראיתי בנ"י ריש מו"ק דכתב בהדיא דמשקין בשביל הספיחין... ונראה דהא דכ' רבנו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו ומצינו איוב י"ד ימות בארץ גזעו מריח מים יפריח וגו' ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה... אלא ודאי כונת רבנו בשנת השביעית יפסדו כל הפירות ועל הפסד הפירות יאמרו הפסד האילנות.

לפי מקור זה, החזון איש מפרש בדעת הרמב"ם, שהפסד כל הפירות נחשב כהפסד העצים עצמם.

כלומר המושג "עץ" לדעתו הוא לא הזרע והעלים אלא הפרי. עץ פרי שאינו נושא פרות אינו עץ מבחינה זו ולכן אוקמי פירא הוא בעצם אוקמי אילנא. אלא

שלדעתו כאן רק הפסד כל הפרות הוא שנחשב הפסד העץ משא"כ אם העץ ישא פרות גם אם לא את כל הכמות הרגילה אין היתר להגדיל את כמות הפרי. רואים זאת בדבריו במקום אחר (סימן כא אות יז):

במקום הפסד שימות כל עץ [או שיפסדו כל הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו, אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בזה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין לזבל ולנכש קדם ר"ה תשי"ב שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר.

אולם בספרו של הרב קלמן כהנא, מצוות הארץ (עמ' 85) באר את שיטת החזון איש באופן אחר, שגם נזק ניכר בכמות ובאיכות הפרי נחשב הפסד לעץ:

מה שהתירו חז"ל להשקות, לא התירו אלא באילנות משום שפירותיהם מותרים, וכן בזרעים המותרים משום ספיחים (שיתבאר בסי' מב), אם על ידי מניעת המים יפסדו הפירות, זאת אומרת שיהיה היזק ניכר בכמות ובאיכות הפירות. וכן מותר להשקות, אם יש לחוש לקלקול השדה או להפסד האילן, שתיעשה הארץ מליחה וימות בה העץ, או שיש צורך להשקות כדי שלא תתקלקל השדה...

יוצא שלחזון איש ההסתכלות שלנו על הפירות צריכה להיות במבט חקלאי, והעץ נמדד לפי היבול שלו, אם הוא נותן מספיק פירות, הוא נחשב לעץ ואם לאו זה סתם קוץ.

יש להעיר שהחזון איש במקום אחר עשה חילוק מהותי בין הפסד של רבים לבין הפסד של יחיד ובעקרון שביעית אסורה אף במקום פסידא אך התירו במקום הפסד לרבים. בחזון איש (שביעית סימן יח אות ד) כתב:

לא התירו חרישה משום הפסד כיון דחרישה וזריעה הן עיקר השביתה של שביעית, [ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל שביעית איסורה אף במקום פסידא אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא, וכמש"כ הר"מ פ"א ה"י ומפני מה התירו כל אלה כו' ומשמע דמשום הפסד פרטי לא התירו ואינו כחול המועד דאם היה מותר במקום הפסד לא שייך לשאול מפני מה התירו ולהשיב שיתקלקל הכל... ואע"ג דמשום ארנונא התירו הכל כדאמר סנהדרין כ"ו א' התם אניסי טפי

ע"י המלכות וקרוב הדבר... שלא תבוא לידי פיקוח נפש ע"י חסרון תבואת שנה שביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית ומה נאכל דכתיב ר"ל לא כמו שתחשוב בדרך הטבע ששביעתך תביא לך הפסד ותחיה בחיי צער אלא אצוה לך את הברכה, והבטחה זו אפשר שיגרום החטא לקפחה וגם הברכה אינה אלא לכל ישראל, אבל היחיד יוכל ללקות בשביל חברו.

הרב ישראלי בחוות בנימין (סימן קג) מדייק מהגמ' במר"ק (ו ע"א) "מרביצין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות במוצאי שביעית" וברש"י (כ ע"א) "אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצא בשביעית" כך:

מכאן ברור יוצא שאף אם ננקוט כמו המהרי"ל דיסקין, אין זה רק עבור פירות שישנם בעולם, אבל לא עבור מה שאינו עדיין בעולם, אע"פ שמתירים עבור פירות הפקר, הינו מצד שפירות שביעית שייכים לכלל ישראל, ועל כן הרי זה כמו הפסד של מה ששייך לבעלים, אבל מה שלא בא לעולם אין זה אלא הרווחה... ועפ"ז נראה שם בירקות שנקט מהם היבול הראשון, אלא שע"י גזימה וזיבול יוכל להניב שנית, שמלאכות אלו דרבנן לא הותרו, כי הפרי איננו ולא שייך להתיר מצד פסידת הפרי, ואילו הגזע שהוא אמנם קיים ועומד אינו שוה כלום מצד עצמו ואינו עומד לאכילה גם עפ"י הגיזום, א"כ לא שייך להתיר מצד הפסידא דידיה והוי כמו באילן שאין בו פירות שלא הותרו בו גם מלאכות דרבנן כיון שאין האילן נפסד.

שותפו לדיון שם הגר"ח"ז גרוסברג חולק עליו וסובר שמותר גם להשקות ע"מ להוציא פרות שעדיין אינם בעולם. לכשתמצי לומר מחלוקתם של הגר"ש ישראלי והגר"ח"ז גרוסברג תלויה בהגדרת החזו"א. לדעת החזו"א כשם שעץ נקרא רק עץ נושא פרי כך גם ירק נחשב לכזה רק אם הוא נושא פרי וכשם שמותר לאוקמי אילן כדי שישא פרי כך יהיה מותר לאוקמי ירק גם אם הפרי עדיין איננו. זו דעתו של הגר"ח"ז ג אולם הגר"ש ישראלי מתיר רק להשקות פרי שכבר קיים אך להשקות ירק כדי שיוציא פרות שעדיין אינם אין להתיר משום אוקמי.

לכשתמצי לומר כל הדיונים בגדר אוקמי תלויים בשאלה יסודית יותר כפי שיתבאר. מעניין שאף אחד מהפוסקים שהזכרנו כאן לא מזכיר את אוצר ב"ד, לא הגר"ל"ד ולא הרב קוק, לא החזו"א ולא הגר"ש ישראלי ולא הגר"ח"ז.ג. ולכאורה הדבר מתבקש. כי כל היתרו של הגר"ל"ד להשקות פרי הוא רק משום

שהפרי מיועד לאכילה לכלל ישראל. אלמלא כן הרי צודק הרב קוק שאין שום היתר לבעלים הפרטיים להתייחס בכלל לפרי ולטפל בו. אם שמירה אסורה, טיפול לא כל שכן? ומאיך, גם הרב קוק יודה שאם הטיפול בפרי אינו כבעלים פרטיים אלא בשם כלל ישראל, הדבר מותר כשם שמותרת שמיירת ספיחין לעומר בשם כלל ישראל (עיין תוס' מנחות פד א ד"ה שומרי). ואכן אוצר בי"ד לא מוזכר במפורש ברמב"ם, אולם הוא הוא מהותה של השביעית. שהרי כל האיסור לקצור פרות שביעית הוא רק כשהוא קוצר את כל השדה כבעלים אך אם אינו בעלים פרטיים אין איסור בקצירה. וה"ה הטיפול בפרי. אוצר בית הדין אינו הלכה מיוחדת בהלכות שביעית אלא הוא אמצעי טכני המאפשר קצירה וטיפול בפרות לא כבעלים פרטיים אלא כציבור. אין אפוא מחלוקת עקרונית בין הרב קוק לגריל"ד. המחלוקת היא רק אם אדם פרטי רשאי לטפל בפרי בשם הציבור ולשם הציבור כשלא קיבל מינוי לכך מאת הציבור. הגריל"ד מתיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור גם ללא מינוי מפורש והרב קוק אוסר. וכן החזו"א מתיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור. וה"ה המחלוקת בין הרב ישראלי והגר"ז"ג: הגר"ש ישראלי סובר שהגריל"ד לא התיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור אלא רק כשיש כבר פרי, כי הבעלות על הפרי מתחילה רק כשהפרי מגיע לשלב מסוים כל פרי לפי עונתו כמבואר במשנה פ"ד. ואלו דבריו:

איך יתכן סכינא חריפא מפסקי קראי, הן כל עיקר המיעוט ולא להפסד הוא נלמד ממש"נ "לאכלה", והרי "לאכלה" זה הוא הוא שעליו אנו מסתמכים בקבענו שזו זכות הרבים היא ושמשום כך מותרות המלאכות, ואם בעוד שאין עוד פרי אין "הפסד" הרי שהכתוב "לאכלה" עוד לא נאמר בזה ועוד לא זכו בהם, וא"כ על איזה סמך נתיר המלאכה!?

כלומר איך אדם פרטי יכול לראות את עצמו כשליח ציבור כאשר אין לציבור שום מעמד באשר לפרי? אין משלח ואין שליח. אולם גם הוא מודה שכאשר בי"ד לקח על עצמו אחריות עוד לפני גידול הפרי שיהיה לציבור פרי לאכול בשביעית ומינה שלוחי בי"ד שיגדלו פרות לציבור, אין מניעה שאותם שלוחים ישקו ויטפלו בירקות עוד לפני שיש בהם פרות ע"מ שיצמחו פרות. ביה"ד פועל כאן כמי שאחראי לכלל ישראל לאו דווקא בשמיטה אלא גם כל השנים. וכן הורה לנו להקים אוצר בי"ד כדי שיהיה לציבור פרי לאכילה בשביעית.